

УДК 821.161.2-94.09 Довженко: 81'42
DOI: 10.31651/2226-4388-2024-37-52-60

ОБРАЗ ВІЙНИ В ТЕКСТІ ЩОДЕННИКА О. ДОВЖЕНКА (ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА)

*Т. А. Космеда, доктор філологічних наук, професор
кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)*

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Ідентифікатор Scopus-Author: 5721866087

Дослідження виконано в руслі сучасної функційно-прагматичної парадигми знань з актуалізацією вчення про его-тексти, або персональні тексти, а також у фокусі теорії мовної особистості. Стаття ґрунтується на методологічному положенні: війна – це соціолінгвальний мегачинник впливу на розвиток мови. Зазначена теза спроектована на дискурсивно-текстовий простір щоденника О. Довженка, у якому відображено події війни з німецькими фашистами 1941–1945 років. Проаналізовано афористикон О. Довженка, який презентує образ цієї війни. Зазначене зроблено вперше, що й мотивує новизну студії. Доведено, що художньо-документальний індивідуалізований образ війни ґрунтований на комплексі асоціацій, уявлень про неї, які виникають у мовній свідомості О. Довженка для моделювання інтелектуально-емоційних смислів, що мають національну маркованість та відповідну оцінність. Продемонстровано, що афористикон письменника змодельовано на основі актуалізації виразних образних засобів – метафори, епітета, оксюморона, антитези з актуалізацією феномена прецедентності. Виявлено, що розглянуті афоризми презентовано у формі низки мовленнєвих жанрів через узагальнення досвіду українського народу. Вони просякнуті інтимізувальними смислами, які увиразнюють образ письменника. Показано, що образ війни в О. Довженка трансформовано у вигляді тріади: синхронія (його сучасність), перспектива і прогностика (майбутнє, пророцтво письменника) та ретроспектива (погляд у минуле), а сам О. Довженко презентує елітарну мовну особистість української нації.

Ключові слова: афористикон О. Довженка, дискурс, інтимізувальні смисли, персональний текст, мовна особистість, образні засоби, оцінність, прецедентність, семантика, прагматика, щоденник.

Актуальність. Війна належить до соціолінгвальних мегачинників, що своєрідно омовлюється в межах кожної лінгвокультури, адже кожний народ має власний мілітарний досвід. Саме тому, усвідомлюючись крізь призму ментальності етносу, сприйняття війни є національно маркованим. Когнітивна й мовна картини світу фіксують своєрідний образ війни, що з кожним новим досвідом розширюється й видозмінюється, обростає новими значеннями та смислами. Національна мовна картина світу вбирає в себе й мовний досвід вишуканих національних лінгвоперсон, до яких належить О. Довженко. Отже, наукова розвідка виконана у функційно-прагматичній парадигмі знань; актуалізовано вчення про елітарну національну мовну особистість, індивідуально-авторську картину світу, у якій репрезентовано образ війни, омовлений афоризмами О. Довженка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Образ війни сьогодні в полі зору українських мовознавців. Цій проблемі присвячено фундаментальну колективну монографію «Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика» (2024) [4], у якій образ війни схарактеризовано багатоаспектно з урахуванням опозиції *свій – чужий*, а також у проєкції на загальні та власні назви, лексико-семантичний, словотвірний та стилістичний рівні мовної системи. Війну розглядають у вимірі лінгвоконцептології, зокрема, у монографічній праці авторства М. Мельника, О. Назаренко, В. Сікорської «Мовна репрезентація концепту “війна” в сучасному українському медіадискурсі» (2023) [14] увага сфокусована на публіцистичному дискурсі, що висвітлено й у наукових розвідках Л. Зіневич та В. Красавіної [8], а також

Т. Вільчинської [5], які спроектовані на сучасний суспільно-політичний лінгвістичний простір, а в статті А. Огар розглянуто образ війни в художньому тексті [16]. Досліджуваний образ показано й крізь призму фольклорного жанру жовнірської пісні [17]. Семантику й прагматику концепту *ВІЙНА* описала Г. Яворська [19], яка актуалізувала проблему початку російської-української війни (2014–2017). Ю. Маслоva поєднала аналіз концепту *ВІЙНА* із суміжними концептами – *МИР*, *ЖІНКА*, *ЧОЛОВІК* [13], залучивши до аналізу гендерний вимір. С. Набок запропонувала новий підхід до опису актуалізованого образу – крізь призму політики пам'яті [15]. Л. Брославська скерувала свою увагу на доконцептуальні основи, які вплинули на моделювання образу війни в англійській лінгвокультурі [2], що важливо для розуміння національної ментальності у сприйнятті концепту *ВІЙНА*, а І. Стаднік презентувала наукову розвідку, що показує особливості вербалізації опозиції *свій – чужий* у складі концепту *WAR / ВІЙНА* в поетичних текстах, присвячених воєнним подіям в Україні, та особливостям англomовних перекладів цих текстів [18]. Т. Космеда дослідила своєрідність ослівлення героїки російсько-української війни [9], а також виокремила семантико-прагматичне навантаження перифрастичних моделей номінації *ДВОГОЛОВИЙ ОРЕЛ* як символу країни-агресорки [10]. Польські дослідниці О. Бялек-Швед та А. Вуйчішин-Васіл звернулися до аналізу вибраних репортажів польської преси та радіо (2022–2023), у яких показано образ війни очима наших сусідів [3]. Як бачимо, образ-концепт війни презентований у проєкції на різні типи дискурсу, актуалізовано порівняння із суміжними та протилежними концептами, ураховано особливості світобачення та світорозуміння різних лінгвокультур – споріднених і неспоріднених мов. Простежуємо спроби опису образу війни в діяxронії, що зроблено на матеріалі лексико-семантичного поля концепту *ВІЙНА* в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» [1]. Такий підхід, як видається, доцільно продовжити, актуалізуючи його-текстовий дискурс щоденника О. Довженка, що мотивує новизну цього дослідження, адже «механізм неминучої екстраполяції попереднього досвіду на нові обставини змушує колективну пам'ять звертатися до тих сюжетів, що видаються суголосними сучасності, шукати відповідей у минулому, творячи нові емоційні зв'язки. Тож не дивно, що в умовах війни особливу увагу викликають образи Війни і Воїна в історичній пам'яті» [15, с. 197].

Мета наукової студії – змоделювати образ війни з німецькими фашистами 1941–1945 років, який вербалізовано в афористиконі О. Довженка, що виокремлений із дискурсивно-текстового простору його щоденника як одного з різновидів персонального тексту.

Матеріали й методи дослідження. Авторська картотека містить понад 200 одиниць. Вона створена на основі суцільної вибірки афоризмів із щоденникових записів О. Довженка за період 1939–1956 [6], у яких презентовано образ війни з німецькими фашистами 1941–1945 років. До основних методів, актуалізованих у статті, належать такі загальнонаукові його різновиди, як *описовий*, що слугує для презентації історії питання, формулювання теоретичних основ студії, узагальнень, а також метод *систематизації* викладеної теорії, *класифікації* зібраного фактичного матеріалу та *моделювання* висновків. Названі методи доповнюємо спеціальними лінгвістичними, серед яких – *контекстуально-інтерпретативний* та *дискурсивний аналіз*, а також метод опозиції *свій – чужий*, що презентує систему значень і смислів семантичного та прагматичного характеру з великим аксіологічним потенціалом.

Виклад основного матеріалу. Війну розглядаємо як лінгвофілософський феномен, поняття, що омовлює сукупність дій, які виникають між певними державами, їхнім керівництвом і відповідними народами, арміями цих держав та спроектовані на захоплення чужих територій із природними, енергетичними й людськими ресурсами, іноді з метою знищення народу загалом. Дослідницьким матеріалом є щоденникові записи О. Довженка, а щоденник належить до його-текстів, персонального дискурсу [див.: 10], тобто до текстів, у яких домінують авторське Его, суб'єктивне сприйняття світу, відповідні сокровенні інтенції, оцінки [див. 11]. У щоденниковому дискурсі його автор моделює художньо-документальний образ війни, що пройшов крізь його мовну свідомість і вербалізований у вигляді афоризмів. Нагадаймо, що афоризм – це вид словесного мистецтва, що відображає і фіксує в мовленні відповідний життєвий досвід, який за формою має вигляд коротких чи більш широких висловлень з узагальнювальним смислом семантичного і прагматичного характеру. Афоризм – це омовлення авторського судження, його глибинних думок, мрій, сподівань.

Війна 1941–1945 рр. із фашистським агресором була загарбницькою, як і російсько-українська війна, повномасштабний етап якої почався 2022 року. Обидві ці війни викликали реакцію, що вербалізована в альтернативні форми: перемога або смерть. Під час війни 1941–1945 рр. дилема мала такий вигляд: поневолення і знищення цілих народів чи повний розгром фашистської Німеччини. Сьогодні антитеза дещо інша: поневолення і знищення всіх українців, окупація України чи розгром російської армії та повна перемога українців над Російською імперією. Сутність обох воєн однакова, тому й образ цих воєн схожий: окреслення масової стійкості й героїзму, запеклість опору агресорові, вербалізація дихотомії *свій – ворожий*. Як наголошують дослідники, «концепт “війна” належить до універсальних і простежується в усіх культурах і мовах, адже війни супроводжують людство протягом усієї історії його існування. Водночас аналізований концепт є найбільш національно маркованим, бо визначається мілітарним досвідом кожного народу, його минувшиною» [7, с. 108–109].

Найбільш виразно в тексті щоденника О. Довженка вербалізована емоційна оцінка. Війна передусім асоціюється з емоцією страху, жахиттям, що підтверджують афоризми О. Довженка, у яких містяться лексеми, похідні від *страх*. Вони актуалізують суперлативні конструкції, однак водночас простежуємо росіянізми, порівн.: *Самим страшним під час відступу був плач жінок* [6, с. 54]. Письменник ставить риторичне запитання: *Що ж буде з народом нашим? Виживе він у цій страшній війні, чи загине од німців...* [6, с. 60]. Прикметник *страшний* постає як синонім до *величезний*. Ідеться про кількісну характеристику жертв і втрат: *Такої жерстви і втрати, таких страшних і величезних, іще не знав ніхто у світі* [6, с. 60]. Актуалізовано антонімну опозицію *живий – мертвий*, що розглянута в часовій парадигмі *колись – сьогодні*, однак позитивна оцінка в цьому разі надана не живим, а мертвим, порівн.: *То колись було мертвих страшно. Тепер мертві люди не страшні. Тепер живі страшні* [6, с. 57]. Дійсність традиційно протиставлена уяві, однак знову-таки фокус оцінки зміщується, оскільки зазвичай уява страшніша за дійсність. У часи війни все навпаки, порівн.: *Дійсність стала багато страшнішою за всяку навіть позбавлену смаку уяву* [6, с. 61].

Війна асоціюється із життям: *Ніби вся земна куля влетіла в якусь криваву божевільну туманність. Війна стала життям людства* [6, с. 64]. Водночас простежуємо моделювання метафори з виразними епітетами: війна – це *кривава божевільна туманність*, тобто те, що важко усвідомити людині зі здоровим глуздом. Війна не має чіткого окреслення. Однак вона може порівнюватися одночасно зі смертю і життям за ознакою значущості виміру, напр.: *Війна стала великою, як життя, як смерть* [6, с. 64]. Актуалізовано предикат *велика*, що спроектований на філософію людського існування.

Смерть має певну ціну в людській свідомості, її можна осмислити й прийняти, порівн.: *Шалений преїскурант смертей уже нікого не хвилює в своїй реальності побутовій. Він повторюється і його все ж сприймає побутовий, психічний лад людини...* [6, с. 104]. Однак смерть за Батьківщину – це праведна смерть, що не пов'язана насамперед зі страхом: *Страшна не смерть – страшна мала ціна смерті* [6, с. 220]. Дієслово *вмирати* вступає в антонімну опозицію з *воювати* й *перемагати*, порівн.: *Умирати, це ще не значить забезпечити перемогу. Треба не умирати, а воювати* [6, с. 220]; *Перемагати* або *вмирати*. *Перемагати, не боячись смерті* [6, с. 220]. Змодельовано імперативний заклик: *Так треба ж продати життя, якщо вже на те пішло, дорого, за велику кров ворожу* [6, с. 230]. Констатовано, що *Кров ніколи не летіть марно, людська гаряча кров, зі слізьми і потоком* [6, с. 176]. Яскравим афоризмом є вислів *Багато їх тут стріляє, а смерть одна* [6, с. 49], у якому вербалізовано зневагу до ворога.

Ословеснено повчальний життєвий досвід, заснований на аналізі подібних подій: *Там, де рішаються спасатись, там не перемагають* [6, с. 244]. Простежуємо оксюморонний вислів, що його увиразнює прийом повтору, адже *добро* зазвичай не може асоціюватися з *ненавистю*, порівн.: *Наше добро – це ненависть до ворога, ось наше добро. Та сміливість, щоб умирати не боялись...* [6, с. 147]. Водночас знову заклик до вияву сміливості, яка має вищу оцінку, ніж страх смерті.

Війна асоціюється із горем, недолею, порівн.: *Наше життя й горе і смерть потонуло в океані горя, розтворилося, як крапля в морі* [6, с. 55]; *Недоля простягла свою тінь на землю нашу, на народ наш* [6, с. 55]; *... людське горе давно уже перелилося через кожну людську*

душу і вже не сприймається почуттями, не викликає навіть гніву, а лише звиклий рефлекс огиди чи обурення. І коли б ми були Дантами і Мікельанджеломи, нічого б не змінилося [6, с. 77]. В останньому афоризмі війна викликає не лише почуття гніву, але й огиди та обурення. І ніщо не може змінити цього, навіть видатні митці. Прецедентні імена використано у формі множини, тобто конкретні образи узагальнені. Горе вимірюється через обсяг душі. Актуалізовано оригінальний метафоричний образ: *Людська душа – це чаша для горя. Коли чаша повна, скільки не лий, уже, більше не вміститься. У мене, мабуть, чаша маленька... Щось страшное* [6, с. 61]. Простежуємо презентацію інтимізувального смислу: письменник уважає свою душу маленькою ємністю для горя, наголошуючи, що вона вже переповнена ним. Митець переконаний, що «...неможливо передбачити і урахувати нову **нетрафаретну механіку вбивства на війні**» [6, с. 53]. Стратегію і тактику вбивств на війні О. Довженко називає *механікою*, створюючи ще одну індивідуально-авторську метафору, що номінує розділ фізики, ґрунтований на певних законах природи.

О. Довженко заперечує тезу, що війна – це мистецтво. Очевидно, він не випадково використовує росіянізми, іншомовні вкраплення, елементи макаронічного мовлення, напр.: *І сам ідіотизм убивства і найганебнішого масового твалту возводиться в ранг – **Искусство войны! Военное искусство!** Воно таке ж **искусство, як шизофренія*** [6, с. 397]. Письменник дає авторську кваліфікацію поняттю війни: *Війна – дурна. Жорстокість і дурість, одягнися в атавістичні одіяння, оволодівають масами злочинців, затикають на час своїх злочинств рот мистецтвам, себто тому, чим людина одрізняється од тварин. Освячують сей критичний акт невмирущим твердженням: коли стріляють пушки – музи мовчать* [6, с. 397]. Запропоновано мотивацію тих причин, через які війну не можна вважати мистецтвом, порівн.: *Війна не мистецтво вже хоча б тому, що перемога в ній часто буває випадковою* [6, с. 340]. Автор наголошує на неможливості ототожнення війни з мистецтвом, однак водночас зауважує, що війна породжує унікальні твори мистецтва, заперечуючи сутність давнього римського прислів'я *Коли стріляють пушки – музи мовчать*.

На думку О. Довженка, у ментальності українців своєрідно закорінений концепт прощання, розлуки, порівн.: *Розлука... Є, треба думати, щось глибоко національне в цьому мистецькому мотиві. Щось обумовлене історичною долею народу. <...> Основний мотив наших народних пісень – смуток. Се мотив розлуки* [6, с. 487]; *Розлука – се наша мачуха. Оселилася вона давним-давно в нашій хаті, і нікому й ніколи, видно, не вигнати її, не приспати, не впросити* [6, с. 396].

Письменник створює низку афоризмів, що критично вербалізують образ полководців, генералів, від яких під час війни багато залежить і які не завжди сумлінно виконують свої функції, порівн.: *По голові генерал, а не по штанях* [6, с. 97]; *Генерал не по штанах, а по шапіці (нова народна моя приказка)* [6, с. 100]; *Народ не прощає поганих генералів* [6, с. 225]; *Народ «вибирає» своїх полководців, щоб вони перемагали, а не програвали і стрілялися* [6, с. 225]. Актуальним до сьогодні є афоризм про ставлення представників окремих професій, людей, які обіймають престижні посади, до війни та до свого місця в ній, до мобілізації: *Прокурорів у нас вистачить на всіх. Не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, агрономів – вони також поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить* [6, с. 231].

Водночас ословеснюється героїка війни: *Великих людей творить велика мета* [6, с. 644]; *Війну в мистецтві треба показувати через красоту, маючи на увазі великість і красоту людських вчинків персональних на війні. Всякий інший показ війни позбавлений є всякого смислу* [6, с. 396]; *А саме головне – люде. ...люди, що їх не бере куля, ні огонь, ні меч* [6, с. 84]; *Велике діло воїн у бою* [6, с. 147]. Виразними є перифрази, що омовлюють справжніх людей, тих, хто випромінює добро, щирі почуття, напр.: *Не озлоблених темних жорстоких молодців треба посилати б за військом, а цілителів духовних ран і каліцтв, чутливих і розумних, що знають ціну крихітці добра в лиху годину* [6, с. 151].

Омовлено преференційні порівняльні аксіологічні конструкції, що презентують формулу з опорними компонентами *краще ..., ніж ...*, напр.: *Краще вмерти, загинути героєм, ніж жити рабом* [6, с. 65]; *Краще бути удовою героя, ніж жінкою труса і зрадника* [6, с. 211]; *Краще загинути в бою, ніж конати в животинні другорядного пасинка історії* [6, с. 230].

Глибоко інтимізувальними смислами просякнуті деякі афоризми О. Довженка, спроектовані в майбутнє: *Одного мені треба. Щоб не одібрала в мене доля сліз і плачу по п'ятнадцяти мільйонах смертей мого нещасного вимученого народу* [6, с. 371]. Сучасною є і фраза письменника щодо готовності до війни: *Відсталий стиль життя породив відсталий стиль війни* [6, с. 223]. Привертає увагу такий імперативний афоризм: *Потрібні антиподи Гітлера, нові світлі німецькі генії, і не один, а багато, які б осяяли людство чистим промінням такої незмірно високої творчості, такої радості і чистоти, яка могла б заповнити всі бездонні провалля зла...* [6, с. 393]. Крім того, вдалою є форма актуалізації індивідуального смислу в безособовому реченні: *І стало мені темно в очах і на душі* [6, с. 34]. Прозорим є усталений вираз *темно в очах*, що поєднується з *темно на душі*, подвоюючи силу семантики й прагматики лексеми *темно*. Письменник омовлює своє вміння бачити довкілля попри наявні в сталінську добу заборони: *Важка і часом зовсім неможлива наука життя, що полягає, очевидно, в умінні бачити всі речі, навіть палку чи остракізм, в гарному аспекті* [6, с. 375]. Він оптимістично мислить: *Коли світ твій такий красивий і такий високий, одвічний дух мужності грає на просторах, на невидимих своїх струнах* [6, с. 623]. О. Довженко моделює інтимізований розширений афоризм, проєктуючи його в майбутнє: *Я хочу працювати. І хочу вірити до смерті, що не потрібні будуть людству дурні генерали, полковники, ідіотичні танки і гармати, і весь оцей смітник атакістичних дурниць, всі оці пам'ятники великим вбивцям і їх коням, і готентотські почесні снайперам, маршалам і божевільним партизанам, що занастили в десять раз більше своїх людей, ніж німців* [6, с. 367]. Реалії війни номіновані виразною мілітарною метафорою *смітник атакістичних дурниць*. Конкретизовано й предмети її виміру: *Під час війни ми всі міряли події боями, пожежами, звірствами чи проявами інших ганебних блюзнірств* [6, с. 393].

О. Довженко вербалізує своє пророцтво, омовлене 1945 року щодо атомної бомби, порівн.: Труменова *атомна бомба – це є оголошення нової ери. Вона не буде ерою миру. Даремно сподіватися, що атомна бомба унеможливила війну взагалі. Вона приведе людство до самої найжасливішої з усіх воєн, які знала історія. Ново-дикунська ера принесе катастрофу* [6, с. 354]; *Сьогодні диявол приторкнувся своїм нечистим перстом до того, з чого бог створив всесвіт – до атома. Перше, що людина зробила з божественним атомом, – бомба для загибелі двоногих тварюк з тваринами і твареннями. Осатаніло людство* [6, с. 354].

Важливо, що попри складні часи, заборону на вільне виявлення своїх думок, зокрема й пов'язаних з ідеологійними поглядами, за які можна було в ті часи позбутися життя, О. Довженко іронійно-глузливо наголошує: *Москва – скрізь далеко, і нікуди не прямо* [6, с. 260] або: *То що поробиш, коли Москві «нужна правда возвышенная»* [6, с. 371], а також розмірковував про долю українців, які проживають у радянській Росії, щоправда, для їх номінації він використовує етнофолізм «хохли», ставлячи риторичні питання, що актуальні й сьогодні, акцентуючи на долі української мови, порівн.: *Скільки Вороніжчини, Курицини, Стародубицини, Доницини заселено виключно українцями? Чому не приєднані вони до України УСРР по етнографічному принципу? Адже не збиралися ми з Росією воювати, ані сваритися. Одна ж сім'я. А так живуть собі в Росії «хахли», як і жили, навіть мову свою у школах учити забороняють, як при батюшці царі* [6, с. 220]. До українців, які проживають на території радянської Росії, О. Довженко звертається дещо зневажливо й водночас зі смутком, використовуючи інтимізувальні афективи: *Бідні мої, рідні люди, «хохли мої ліниві та хитрі»! Безхитрісно і чесно поставилися ви до трагічної долі своєї і великої соціалістичної батьківщини* [6, с. 230]. Він укріплює в наведений афоризм відомі слова А. Чехова, не зазначаючи автора, але беручи вислів у лапки, презентуючи прийом аллюзії.

Висновки й перспектива дослідження. Продемонстровано, що образ війни базований на системі уявлень про неї, які вироблені в мовній свідомості народу чи окремої мовної особистості як представника цього народу. Ці уявлення актуалізують систему інтелектуально-емоційних смислів, що національно марковані. Найбільш виразно образ війни презентує бінарну опозицію *свій* (воїн-захисник, український народ загалом) і *чужий* (ворог, який може змінюватися залежно від часу й ситуації). Зазвичай образ війни окреслений такими параметрами, як її характер, масштаби, шанси на перемогу / поразку, характеристика агентів

війни, морально-психологічний стан суспільства, емоційно-інтелектуальне її сприйняття, героїка війни. Очевидно, усі війни мають однакове страшне й жахливе обличчя, що вербалізоване й у дискурсивно-текстовому просторі щоденника О. Довженка (війна з фашистами 1941–1945 років) і в сучасному українському дискурсі періоду російсько-української війни початку XXI століття.

Показано, що художньо-документальний образ війни, презентований у щоденнику О. Довженка, – це індивідуальна форма інтелектуально-емоційного та естетичного освоєння довкілля періоду війни, цілісний фрагмент індивідуально-авторської когнітивної і мовної картини світу, що має суб'єктивний аксіологічний вимір.

Доведено, що афористикон письменника, який презентує образ війни, є потужним засобом вербалізації цього складного явища, що змодельоване з актуалізацією виразних образних засобів – метафор, епітетів, оксюморона, протиставлень, антитез, порівнянь, актуалізації прецедентних імен чи виразів тощо. Його афоризми презентовані у формі коротких речень та розлогіх конструкцій. Вони вербалізовані стверджувальними чи заперечними реченнями; конструкціями у формі риторичних речень та з використанням звертань-афективів. Простежуємо іронійну чи глузливо-іронійну тональність щодо моделювання образу ворога, а також мовленнєві жанри заклик, імператив, застереження, співчуття, настанови через узагальнення досвіду українського народу.

Констатовано, що образ війни окреслений у поєднанні з образами *життя і смерті, горя і недолі*; метафорами *шизофренія, атавізм* та ін.; актуалізовано предикати *страшна, жорстока, дурна, велика, ідіотична* та ін., а також суперлативні прикметники. Героїка війни презентована преференційними порівняльними аксіологічними конструкціями з опорними словами *краще..., ніж...*, а також образними засобами для вербалізації героїчного українського народу – хороброго й мужнього, для якого існує альтернатива, що виражена в тексті дієслівними антоніми: *не умирати, а воювати; перемагати або вмирати; перемагати, а не програвати*.

Підтверджено, що, оскільки діаріуш належить до одного з жанрів персонального тексту, у якому прийнято виражати потаємні думки щоденникаря, то афоризми О. Довженка просякнуті інтимізувальними смислами, що увиразнюють образ письменника як людини, яка вірить у перемогу над фашистами, світле майбутнє України, силу українського народу, презентує його ментальні риси, не приховуючи певної зневаги до «хохлів», а також до запеклого ворога України, яким одвічно є московити.

Виявлено, що образ війни в О. Довженка трансформовано у вигляді тріади: *синхронія* (його сучасність), *перспектива, прогностика* (майбутнє, пророцтво письменника) та *ретроспектива* (погляд у минуле). Констатовано, що О. Довженко – елітарна українська лінгвоперсона.

Перспектива цього дослідження полягає в необхідності виокремлення й аналізу афоризмів усього текстового простору О. Довженка й укладання їх в окрему збірку.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. Специфіка лексико-семантичного поля концепту «війна» в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». *Література та культура Полісся*. Серія: Філологічні науки. 2021. № 102. С. 116–130.
2. Брославська Л. Концепт *війна* в англomовній картині світу: доконцептуальні основи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. 2013. № 1051. С. 46–51.
3. Бялек-Швед О., Вуйчішин-Васіл А. Медійний образ війни в Україні: Аналіз вибраних репортажів польської преси та радіо (2022–2023). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Київ, 2023. Вип. 22. С. 6–14.
4. Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024. 616 с.
5. Вільчинська Т. Концепт «війна»: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті. *Лінгвістичні студії*. 2017. № 35. С. 110–114.
6. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956. Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
7. Дяченко Н. М., Усатий А. В. Війна в Україні: гумор vs страх (комунікативно-прагматичний аспект). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2022. Вип. 3 (98). С. 106–115.

8. Зіневич Л. В., Красавіна В. В. Концепт «війна» у сучасному українському суспільно-політичному дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Спецвип. С. 70–72.
9. Космеда Т. А. Образ російсько-української війни: моделі вербалізації героїки українців. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 132–159.
10. Космеда Т. А. Українська Я-лінгвістика: мовна особистість Л. А. Лисиченко в персональному дискурсі (на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2023. Вип. 58. С. 53–78.
11. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : [монографія]. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.
12. Космеда Т. Семантико-прагматичне навантаження номінації *ДВОГОЛОВИЙ ОРЕЛ*: моделі перифраз в українському інтернет-дискурсі періоду російсько-української війни. *Нова лінгвістична парадигма: напрями і перспективи*: [колективна монографія] / за ред. Н. В. Кондратенко. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 111–124.
13. Маслова Ю. Вербалізація концептів війна, мир, жінка, чоловік у газетному дискурсі України у воєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: Серія «Філологія». 2023. Вип. 17 (85). С. 71–77.
14. Мельник С., Назаренко О., Сікорська В. Мовна репрезентація концепту «війна» в сучасному українському медіадискурсі: [наукова монографія] Рига, Латвія : «Baltija Publishing», 2023. 476 с.
15. Набок С. Образи війни і воїна: трансформація окремих аспектів політики пам'яті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 5–6. С. 197–228.
16. Огар А. Вербалізація концепту війна в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2019. С. 38–47.
17. Панцьо С., Вакарюк Л. Образ війни у жовнірських піснях (на матеріалі лемківської пісні). *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 5. С. 386–392.
18. Стаднік І. Опозиція «свій / чужий» у складі концепту WAR / ВІЙНА (на матеріалі постичних творів, присвячених військовим подіям в Україні, та англomовних перекладів). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 6. Т. 2. С. 98–102.
19. Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. Серія: Філософія. 2016. № 1. С. 14–23.

References

1. Boiko, N. (2021). Spetsifyka leksyko-semantychnogo pola kontsepty «viina» v kinopovisti O. Dovzhenka «Ukraina v ohni» [The specificity of the lexical-semantic field of the concept of «war» in O. Dovzhenko's film novella «Ukraine in Flames»]. In : *Literaura ta kultura Polissia*. Seria: *Philolohichni nauky* [Literature and Culture of Polissya. Series: *Philological Sciences*], 102, 116–130 (in Ukr.).
2. Broslavska, L. (2013). Kontsept viina v anglovovni kartyni svitu: dokontseptualni osnovy [The concept of war in the English-speaking worldview: pre-conceptual foundations]. In : *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seria: *Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov* [Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: *Romance-Germanic Philology. Methods of Teaching Foreign Languages*], 1051, 46–51 (in Ukr.).
3. Bialek-Shved, O., & Vuychishin-Vasil, A. (2023). Mediinyi obraz viiny v Ukraini: Analiz vybranykh reportaziv polskoi presy ta radio (2022–2023) [Media image of war in Ukraine: Analysis of selected reports from Polish press and radio (2022–2023)]. In : *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii* [The Literary Process: Methodology, Names, Trends], 22, 6–14 (in Ukr.).
4. Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka. (2024) [Language and War: Dynamics of the Language System and Language Policy]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 616 (in Ukr.).
5. Vilchynska, T. (2017). Kontsept «viina»: osoblyvosti movnoi ob'ektyvatsii u hazietnomu teksti [The concept of «war»: Features of linguistic objectification in newspaper texts]. In : *Lingvistychni studii* [Linguistic Studies], 35, 110–114 (in Ukr.).
6. Dovzhenko, O. P. (2013). Shchodennykovi zapysy, 1939–1956 = Dnevnikovye zapisi, 1939–1956 [Diary entries, 1939–1956]. Kharkiv: Folio, 879 (in Ukr.).
7. Dyachenko, N. M., & Usaty, A. V. (2022). Viina v Ukraini: humop vs strak (komunikativno-prahmatychnyi aspekt) [War in Ukraine: Humor vs fear (communicative-pragmatic aspect)]. In : *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Philolohichni nauky* [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. *Philological Sciences*], 3 (98), 106–115 (in Ukr.).
8. Zinevych, L. V., & Krasavina, V. V. (2017). Kontsept «viina» u suchasnomu ukrains'komu suspil'no-politychnomu dyskursi [The concept of «war» in contemporary Ukrainian socio-political discourse]. In : *Odes'kyi lingvistychnyi visnyk* [Odesa Linguistic Bulletin]. Spetsvyputsk, 70–72 (in Ukr.).
9. Kosmeda, T. A. (2024). Obraz rosijs'ko-ukrains'koi viiny: modeli verbalizatsii heroiky ukrainsiv [The image of the Russian-Ukrainian war: Models of verbalization of Ukrainian heroism]. In : *Lingvistychny doslidzhennia* [Linguistic Research]: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsional'noho pedagogichnogo universytetu imeni H. S. Skovorody, 61, 132–159 (in Ukr.).
10. Kosmeda, T. A. (2023). Ukrains'ka Ya-linhvistyka: movna osobystist' L. A. Lysychenko v personal'nomu dyskursi (na materialy memuariv «I na tim rushnykovi...») [Ukrainian Yalinguistics: The linguistic personality of L. A. Lysychenko in personal discourse (based on the memoirs «And on that towel...»)]. In : *Lingvistychny doslidzhennia*

[*Linguistic Research*]: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskogo natsional'noho pedagogichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody / hol. red. O. V. Khaliman, 58, 53–78 (in Ukr.).

11. Kosmeda, T. A. (2012). Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikativnomu prostrori shchodenkovoho dyskursu [Ego and Alter Ego of Taras Shevchenko in the communicative space of diary discourse]: monohrafiya. Drohobych: Kolo, 372 (in Ukr.).

12. Kosmeda, T. (2024). Semantyko-prahmatyčne navantazhennya nominatzii DVOHOLOVYY OREL: modeli peryfraz v ukrains'komu internet-dyskursi periodu rosijs'ko-ukrains'koi viiny [Semantic-pragmatic load of the nomination TWO-HEADED EAGLE: Models of paraphrase in Ukrainian internet discourse during the Russian-Ukrainian war]. In : Kondratenko N. V. (Ed.) *Nova linhvistyčna paradyhma: napriamy i perspektyvy* [The New Linguistic Paradigm: Directions and Perspectives]: kol. monohrafiya. Vinnytsia: TVORY, 111–124 (in Ukr.).

13. Maslova, Yu. (2023). Verbalizatsiya kontsepty viina, myr, zhinka, cholovik u hazietnomu dyskursi Ukrainy u voiennyi period [Verbalization of the concepts of war, peace, woman, man in the newspaper discourse of Ukraine during the war period]. In : *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Filolohiia»* [Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy: Series “Philology”], 17 (85), 71–77 (in Ukr.).

14. Mel'nyk, S., Nazarenko, O., & Sikors'ka, V. (2023). Movna reprezentatsiya kontsepty «viina» v suchasnomu ukrains'komu mediadyskursi [Linguistic representation of the concept of «war» in contemporary Ukrainian media discourse]: nauk. monohrafiya. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 476 (in Ukr.).

15. Nabok, S. (2016). Obrazy viiny i voina: transformatsiya okremykh aspektiv polityky pam'yati [Images of war and warrior: Transformation of certain aspects of memory policy]. In : *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasia NAN Ukrainy* [Scientific Notes of the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine], 5–6, 197–228 (in Ukr.).

16. Ohar, A. (2019). Verbalizatsiya kontsepty viina v suchasnomu khudozhn'omu dyskursi [Verbalization of the concept of war in contemporary artistic discourse]. In : *Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri* [The Native Word in the Ethnocultural Dimension], 38–47 (in Ukr.).

17. Pantsio, S., & Vakaryuk, L. (2013). Obraz viiny u zhovnir'skykh pisnyakh (na materialy lemkyv'skoi pisni) [The image of war in soldier songs (based on Lemko songs)]. In : *Mova i kultura* [Language and Culture], 16, 5, 386–392 (in Ukr.).

18. Stadnik, I. (2015). Opozytsiya «sviy / chuzhyi» u skladi kontsepty WAR / VIYNA (na materialy poetichnykh tvoriv, prysvyachennykh viiskovym podii v Ukraini, ta anglomovnykh perekladiv) [Opposition «own / alien» within the concept of WAR (based on poetic works dedicated to military events in Ukraine and English translations)]. In : *Odes'kyi lingvistychnyi visnyk* [Odesa Linguistic Bulletin], 6, 2, 98–102 (in Ukr.).

19. Yavorska, H. M. (2016). Kontsept «viina»: semantyka i prahmatyka [The concept of «war»: Semantics and pragmatics]. In : *Stratehichni priorytety. Seriya: Filosofiia* [Strategic Priorities. Series: Philosophy], 1, 14–23 (in Ukr.).

THE IMAGE OF WAR IN THE DIARY TEXT OF O. DOVZHENKO

(on the 130th Anniversary of the Writer's Birth)

**Tetyana Kosmeda, Doctor of Philological Sciences, Professor
of the Department of Romance and German Philology and World Literature,
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine)**

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Identifier Scopus-Author: 57218660867

Abstract. Introduction. The research is conducted within the framework of the modern functional-pragmatic paradigm of knowledge, emphasizing the theory of ego-texts, or personal texts, and focusing on the theory of linguistic personality.

Purpose. To model the image of the war with Nazi Germany from 1941 to 1945, as verbalized in O. Dovzhenko's aphoristic collection, drawn from the discursive-textual space of his diary as a form of personal text. The author's card index contains over 200 entries.

Results. The image of war most vividly presents a binary opposition of “self” (the warrior-defender, the Ukrainian people as a whole) and “other” (the enemy, which may shift depending on time and circumstances). The war image is articulated through parameters such as its nature, scale, chances of victory or defeat, characterization of war agents, the moral and psychological state of society, its emotional and intellectual perception, and the heroism associated with war. Evidently, all wars share the same terrible and horrifying face, as verbalized in the discursive-textual space of O. Dovzhenko's diary (the war with the Nazis, 1941–1945) and contemporary Ukrainian discourse during the Russian-Ukrainian war of the early 21st century.

Originality. For the first time, the article presents a compiled and interpreted aphoristic collection from O. Dovzhenko's diary, which conveys the image of war. It reveals the refined linguistic mastery of the writer in crafting aphorisms that emphasize intimate and nationally marked meanings, thoughts, intentions, and

dreams, along with his intellectual-emotional capacity. The image of war depicted in O. Dovzhenko's diary is an individual form of intellectual-emotional and aesthetic engagement with the wartime environment, forming an integral fragment of the author's unique cognitive and linguistic worldview, imbued with a subjective axiological dimension.

Conclusion. *It has been demonstrated that the individualized artistic-documentary image of war, articulated in O. Dovzhenko's diary, is based on a complex of associations and perceptions that arise within his linguistic consciousness to model intellectual-emotional meanings with evaluative significance. The writer's aphoristic collection is shown to be crafted using vivid figurative techniques – metaphor, epithet, oxymoron, antithesis—enhanced by the phenomenon of precedent. His aphorisms are presented as short sentences and extended constructions, verbalizing affirmations or negations, rhetorical statements, and affective appeals. An ironic or mockingly ironic tone is evident in the depiction of the enemy, along with speech genres of appeals, imperatives, warnings, sympathy, and guidance drawn from the author's generalized experience. The heroism of war is expressed through preferential comparative axiological structures with core phrases such as “better... than...”. The aphorisms manifest as calls, imperatives, warnings, sympathy, and counsel, summarizing the experience of the Ukrainian people. They are imbued with intimate meanings that portray the writer as a person who believes in victory over the Nazis, a bright future for Ukraine, and the strength of the Ukrainian people, showcasing its mental traits while revealing a degree of disdain toward “khokhols” and the historical enemy of Ukraine, the Moscovites. The image of war in O. Dovzhenko's work is shown to transform into a triad: synchronicity (present), perspective and prognostication (future, the writer's prophecy), and retrospection (a look into the past), presenting O. Dovzhenko as an elite linguistic personality of the Ukrainian nation.*

Key words: *O. Dovzhenko's aphoristic collection, discourse, intimate meanings, personal text, linguistic personality, figurative techniques, evaluative meaning, precedent, semantics, pragmatics, diary.*

Надійшла до редакції: 28.08.2024

Прийнято до друку: 01.10.2024